

gips (A. Hekler-H. v. Heintze, *Bildnisse berühmter Griechen*, 1962, 26, pl. 31), gemaakt vóór de grondige restauratie door Tenerani. Deze kop komt overeen met een ander portret (fig. 23), waarvan de stijl verwant is met een portret (fig. 24), dat uit dezelfde tijd stamt, naar alle waarschijnlijkheid Aischylos voorstelt en kennelijk in aansluiting bij de kop van Sophokles is ontworpen. Voor het beeld, behorende bij dit portret van Aischylos denkt men aan een beeld in het Vaticaan (fig. 26). Het beeld van Euripides is bekend door een tekening (fig. 27); enkele andere portretten van Euripides worden door Miss Richter vermeld (fig. 28-31).

Wat het portret van Aristoteles betreft, meent Miss Richter, anders dan de Heer Jongkees (*Archaeologia Traiectina*, IV, 1960), dat de vrij algemeen als Aristoteles aanvaarde kop (fig. 32-35 en 38-41) inderdaad deze geleerde voorstelt. De naam op een inscriptie in Palazzo Spada (fig. 36) verklaart zij als Aristippus. — Naast het bekende beeld van Demosthenes vermeldt Miss Richter enkele inscripties met zijn naam, op de herme met zijn portretkop (fig. 42-43), te Athene (fig. 37) en op een relief te Dublin (fig. 44), dat vermoedelijk uit de 18de eeuw stamt. Aan een dubbele herme te Rome (fig. 45-46) is het portret van Demosthenes gecombineerd met een ander portret, wellicht van Aischines; dit laatste wordt vertegenwoordigd door een herme te Londen (fig. 47) en door een weinig bekend portret te Mississippi (fig. 48-49).

Een bronzen statuette te New York (fig. 50, 51, 53 en 55) wordt verklaard als een beeltenis van Epikouros en vergeleken met een bronzen buste te Napels (fig. 52 en 54) en een zilveren statuette te Parijs (fig. 56-57). Deze laatste portretten moeten Hermarchos voorstellen, zoals wordt bewezen door een bronzen buste met een inscriptie uit Herculaneum te Napels en enkele marmeren portretten (fig. 58-59). — De kop, die als Pseudo-Seneca bekend is (fig. 61), werd reeds door Crome verklaard als een portret van Hesiodus. Miss Richter ondersteunt dit denkbeeld door vergelijking met het Hellenistische portret van Homerus (fig. 60), dat de dichter van de heroïsche wereld voorstelt naast de dichter van het boerenleven.

Deze opsomming moge voldoende zijn om het grote belang van dit boekje te laten uitkomen. Men bewondert bovendien de voortreffelijke afbeeldingen.

A. W. Byvanck

Greek and Roman Portraits, 170 B.C.-A.D. 500, Boston, Museum of Fine Arts, 1959, 73 afb., inleiding en aantekeningen.

Dit aantrekkelijke boekje verdient, al is het enige jaren geleden uitgekomen, nog steeds ten volle een bespreking. Het bevat bijzonder fraaie afbeeldingen van portretten in marmer, steen, brons en terracotta, maar ook in been, op reliëfs en linnen, op munten en gesneden stenen. Vooraf gaat een inleiding over antieke portretkunst en over de gebruikte materialen, verder een bibliographie. Aan het slot vindt men aantekeningen met gegevens over de afgebeelde monumenten.

Onder de portretten uit Hellenistische tijd trekken de Homerus en de afbeeldingen van Egyptische vorstelijke personen, ook op hun munten, de aandacht. Uit Italië stamt de deksel van een sarkophaag met een liggend echtpaar en enige bustes van een grafmonument uit de Romeinse Republiek. Ook uit de Keizertijd zijn uitnemende voorbeelden aanwezig, zoals een goed bewaarde bronzen kop uit de vroege derde eeuw. Verder vallen wederom de munten en medailles op. Bij de laatsten vindt men een prachtige gouden medaille van Diocletianus in het officiële staatsiegewaad, waarvan geen ander voorbeeld bekend is. Medailles van dit type met portretten van de tetrarchen Maximianus en Galerius worden in de aantekeningen vermeld. Dit is een boekje om te bezitten en er telkens met aandacht en met vreugde in te bladeren.

A. W. Byvanck

P. DEVAMBEZ, *Bas-relief de Téos* (Bibliothèque archéologique et historique de l'Institut français d'archéologie d'Istanbul, XIV), 1962, 4to, 32 blz., 8 pln.

Zoals door de Heer Robert in de inleiding wordt medegedeeld, is het reliëf, dat het onderwerp vormt van deze verhandeling, gevonden in het gebied van de stad Teos, aan de westkust van Klein-Azië niet ver van Nikomedia.

Het reliëf was een gedeelte van een fries en bevindt zich aan de voorzijde van een blok grijs-blauwe kalksteen, een onderdeel van een constructie, waarvan niets naders bekend is. Alleen is duidelijk, dat oorspronkelijk rechts en links dergelijke blokken aansloten, waarop het begin en het vervolg van het fries waren aangebracht. Op het bewaarde gedeelte aanschouwt men drie figuren, links een staande Griekse krijgsman, in het midden een Amazone,

wier paard door een speer dodelijk is getroffen en onder haar op de grond ligt, en rechts een tweede Amazone, op een steigerend paard, die zich in een zeer gecompliceerde houding omwendt om zich te verdedigen tegen een aanvaller, die van rechts op haar afkomt en oorspronkelijk op het verloren, aansluitende blok was afgebeeld.

Het is opmerkelijk, dat deze drie personen niet een gesloten groep vormden, maar deel uitmaakten van een groter geheel. Gelijk gezegd, staat de Amazone rechts niet in direct verband met de twee andere figuren. De Amazone in het midden keert zich tegen de Griekse krijgsman, maar zij had bovendien nog een andere tegenstander, die zich op het links aansluitende blok bevond en haar paard door een speerworp dodelijk had gewond.

De figuren van het fries zijn afgebeeld in een uiterst vlak reliëf zonder enige aanduiding van de omgeving, waarin zij zich bevinden. Hun vormen zijn uitsluitend weergegeven door krachtige in de steen uitgebeitelde lijnen; op geen andere wijze zijn de plastische vormen uitgewerkt. Door deze behandeling maken de levendige en gecompliceerde figuren het effect van een met zeer ervaren hand vervaardigde tekening, die omstreeks 300 v. Chr. kan zijn ontstaan.

Er zijn tal van andere reliëfs van dit type bekend, die in deze studie uitvoerig worden besproken. Vermelding verdienen dergelijke reliëfs uit Chios, uit Boeotië, die indertijd door de Heer Vollgraff zijn gepubliceerd, uit Pagasai en op enkele Attische grafreliëfs van de 4de eeuw. Naar men moet aannemen, waren dergelijke reliëfs met kleuren uitgewerkt, zodat zij het effect maakten van schilderijen op steen. Het fries van Teos kan dus worden beschouwd als een vertegenwoordiger van Ionische schilderkunst, die was geïnspireerd door voorbeelden in de trant van de Kertscher vazen.

Over het monument, waartoe het blok heeft behoord, zijn geen gegevens bekend. De Schr. denkt aan een grafmonument met een voetstuk, waarop het fries met de Amazones was aangebracht. Naar zijn mening, waren sedert de 4de eeuw de Amazones als dienaressen van Artemis, de godin die doodt, een symbool van het sterven.

Uit het voorafgaande moge blijken, dat de verhandeling over dit bijzonder belangwekkende monument met grote zorg is bewerkt en ten zeerste de belangstelling verdient. De illustratie is voortreffelijk.

A. W. Byvanck

PAOLO ENRICO ARIAS, *Storia della ceramica di età arcaica, classica ed ellenistica e della pittura di età arcaica e classica* (Enciclopedia Classica, sez. III, vol. XI, tomo V), Turijn, Società Editrice Internazionale, 1963, 8vo, XV en 547 blz., 179 pln.

Dit werk, een onderdeel van de grote Italiaanse onderneming *Enciclopedia Classica* en behorende tot afdeling III: *Archeologia e storia dell'arte*, is deel V van volumen XI, dat gewijd is aan *Archeologia e storia dell'arte greca*. Het bedoelt belangstellenden in te lichten over de problemen van de Griekse ceramiek, benevens over de archaische en de klassieke schilderkunst. Met zijn uitvoerige documentatie en zijn prachtige illustratie beantwoordt het op uitnemende wijze aan dit doel. Zoals de Schr. het zelf aan het einde van dit deel uitdrukt, betekent het eensdeels een afsluiting van de studie op dit gebied. Anderdeels kan het een nieuwe periode inleiden, waarin de door de Schr. gestelde problemen tot een oplossing worden gebracht.

Zoals uit de inhoudsopgaaft blijkt en zoals nader in het voorwoord wordt uiteengezet, heeft de Schr. gestreefd naar volledigheid. Na een algemene inleiding worden eerst de vormen en de techniek van de Griekse vazen besproken. De volgende afdelingen zijn gewijd aan de verschillende perioden, die men kan onderscheiden tot en met de Hellenistische tijd. Daarbij komen alle landstreken, waar vazen zijn vervaardigd, aan de orde. Afzonderlijke afdelingen zijn gewijd aan Etrurië, Magna Graecia en Sicilië. De reeks wordt onderbroken door hoofdstukken over de archaische schilderkunst (blz. 189-198) en over de schilderkunst van de klassieke tijd (blz. 225-241 en 393-408). Deze laatste wordt afgesloten met de periode van Zeuxis en Parrhasios. Met het optreden van Apelles en Protogenes vangt een nieuwe richting aan, die beter aan de orde kan komen tesamen met de Hellenistisch-Romeinse schilderkunst in een deel, dat later zal verschijnen.

Het zou voor de hand liggen aan dit voortreffelijke boek een uitvoerige bespreking te wijden. Door de korte tijd, die beschikbaar is vóór het verschijnen van deze jaargang, ontbreekt daarvoor evenwel de gelegenheid. Voorlopig althans moeten wij ons tot enkele opmerkingen beperken.

Een aanvang kunnen wij maken met een bespreking van de kylix te Schwerin (pl. CII en CIII), een werk van de Pistoxenos-schilder, met afbeeldingen van de jeugdige Herakles en zijn broeder Linos. Deze vaas wordt nauwkeurig gedateerd, omdat de

kop van Herakles overeenkomt met de Harmodios en de kop van Linos met de Kritios-knaap, die uit dezelfde periode stamt¹. Op die wijze is duidelijk, dat de vaas kort na 479 is vervaardigd. Dit is één voorbeeld, hoe het mogelijk is vazen te dateren door een vergelijking met beeldhouwwerken, een hulpmiddel waarvan de Schr. weinig gebruik maakt.

Voor dezelfde periode beschikken wij nog over een ander hulpmiddel. Het is duidelijk, dat de Attische vazenschilders na 480 gedurende korte tijd genoodzaakt zijn geweest hun werkzaamheid te onderbreken. Blijkbaar waren bij de verovering van Athene in 480 en 479 hun werkplaatsen verwoest en heeft het enige tijd geduurd, voordat de meesters hun arbeid konden hervatten. Deze korte periode van onderbreking kan men in het werk van alle belangrijke vazenschilders uit deze jaren herkennen².

Een derde bijzonderheid heeft voor de datering van een iets latere tijd belang. Het is namelijk gebleken, dat men bij de vazen uit de jaren omstreeks 460-450 een archaïserende richting kan opmerken³. Een merkwaardig voorbeeld vindt men op een vaas te Brussel, waar op de romp de strijd tussen de Lapithen en Centauren met levendige vormen is afgebeeld, in de trant van de gevel te Olympia, terwijl de taferelen op de schouder zijn uitgevoerd in de archaïserende trant⁴. De Schr. heeft iets dergelijks opgemerkt bij de lekythos van de Pan-schilder te Tarente en spreekt dan van „un certo arresto arcaizzante”⁵. Op dit „manierismo arcaizzante” is verder niet ingegaan en het wordt ook niet vermeld in het uitvoerige register naast de vormen van „manierismo”, die daar zijn opgesomd.

Deze opmerkingen mogen voldoende zijn om aan te tonen, met hoeveel belangstelling ik een bepaalde periode, die mij bijzonder interesseerde, heb bestudeerd. Bij alle verdere onderzoekingen op dit terrein zullen wij dit werk steeds ter hand nemen. Het is immers niet alleen een nuttig, ja onmisbaar

boek, maar het opent ook telkens nieuwe perspectieven en spoort op die wijze aan tot nadenken en tot verdere studie.

A. W. Byvanck

AUGUSTA BRUCKNER, *Corpus Vasorum Antiquorum: Genève, Musée d'art et d'histoire*, fasc. 1 (Suisse, no. 1), Verlag Herbert Lang en Cie., Bern, 1962, 76 blz., pln. A-G met profieltekeningen, 42 pln. met afb.

In het voorwoord wordt verteld, hoe de collectie der antieke vazen in het museum te Genève sinds het midden van de 18de eeuw door aanwas van particuliere verzamelingen en door aankoop tot een belangrijk geheel is uitgegroeid. Daarvan wordt in dit eerste deel van het *Corpus Vasorum* voor Genève slechts ongeveer een derde gepubliceerd.

Het manuscript kwam in 1958 gereed, maar door tegenslag van allerlei aard werd de druk telkens uitgesteld. Behoudens het ontbreken van de meest recente bibliographie is dit uitstel echter niet merkbaar. Het geheel maakt een verzorgde indruk. De tekst is in een afzonderlijke omslag ingenaaid. Elke groep vazen heeft een eigen titelblad en een kleine inleiding met de voornaamste literatuur over het onderwerp benevens enige algemene opmerkingen. Verder zijn voor elke vaas op de gebruikelijke wijze de praktische gegevens vermeld, met een korte beschrijving, speciale vermeldingen uit de literatuur en een datering.

Aan de 42 platen met afbeeldingen is veel zorg besteed. De platen zijn als gewoonlijk aan beide zijden bedrukt. Er is echter op gelet, dat nooit vazen uit twee verschillende groepen op één blad zijn verenigd.

In dit eerste deel zijn opgenomen een reeks karakteristieke fragmenten in de stijl van Dimini, enige Mykeense vazen en fragmenten, een protogeometrische amphora, een aantal fraaie geometrische vazen. Het Attisch zwartfigurig is niet vertegenwoordigd. Op de platen met roodfigurige vazen vindt men enkele opvallende voorbeelden, zoals de vroege schaal met satyrs en maenaden, toegeschreven aan de „Schilder van Nikosthenes” (pl. 6), een schaal met een vermakelijke voorstelling van een satyr die zich voorover in een wijnvat stort (pl. 9, 2), een pelike in de trant van de vroege Syleus-schilder (pl. 13, 1 en 3), een kannetje met een grappig uiltje op olijftak tussen een citherspeler en een fluitspeelster (pl. 17, 1-3 en 18, 1-2) en, voor-

¹ L. Byvanck-Quarles van Ufford, *Mnemosyne*, 1950, 289; — verg. voor de Kritios-knaap, E. Homan-Wedeking, *AM*, 1935 — '36, 212.

² A. W. Byvanck, *Mnemosyne*, 1948, 162-197; verg. L. Byvanck, *Mnemosyne*, 1950, 185.

³ L. Byvanck-Quarles van Ufford, *BABesch.* 1949-'51, 21-25.

⁴ *CVA. Belgique*, pl. 35-36; A. W. Byvanck, *Miscellanea Leo van Puyvelde*, 1949, 201-204; L. Byvanck, *BABesch.* 1949-'51, fig. 3.

⁵ Pl. CXXV-CXXXVI en blz. 308; een amphora te Zürich, eveneens van de Pan-schilder, *BABesch.* 1949-'51, fig. 1 geeft een ander duidelijk voorbeeld van hetzelfde verschijnsel.